

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

توصیف دستوری الابنیه عن حقایق الادویه

استاد راهنما:

دکتر محمود عباسی

استاد مشاور:

دکتر محمدمیر مشهدی

تحقیق و نگارش:

فاطمه نجف پور لاله زاری

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

شهریور 1388

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان **توصیف دستوری الابنیه عن حقایق الادویه** قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی توسط دانشجو فاطمه نجف پور لاله زاری تحت راهنمایی استاد پایان نامه دکتر محمود عباسی تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

فاطمه نجف پور لاله زاری

این پایان نامه 4 واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ 88/6/88 توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما:	دکتر محمود عباسی	
استاد مشاور:	دکتر محمّدامیر مشهدی	
داور 1:	دکتر عبدالعلی اویسی	
داور 2:	دکتر عبدالله واثق عباسی	
نماینده تحصیلات تکمیلی:	دکتر رضا رضایی	

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب فاطمه نجف پور لاله زاری تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان‌نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می‌باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: فاطمه نجف پور لاله زاری

امضاء

تقدیم به :

صبوری پدرم

آغوش گرم مادرم

مهربانی همسرم

سپاسگزاری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لئن شكرتم لأزيدنکم و لئن كفرتم إن عذابی لشدید .

خدای یگانه را سپاس که گوهر درخشان خرد را به ما عطا کرد تا در تاریکیهای زندگی راه را از بیراه باز شناسیم در ابتدا وظیفه ی خود می دانم تقدیر و تشکر کنم از استادان ارجمند ، پایه گذاران بنای تمدن ، مهم ترین عاملان ترقی کشور، که پیوسته بذردانش و فرهنگ را در دلها می افشانند و درختان برومند و ثمربخش به جامعه ی خویش تحویل می دهند خصوصاً از آقای دکتر محمود عباسی که به عنوان استاد راهنما صبورانه با راهنمایی شان گره گشای مشکلات کارم بودند و آقای دکتر محمد امیر مشهدی مدیر گروه زبان و ادبیات فارسی که به عنوان استاد مشاور همیشه از نظرات و پیشنهادات ایشان بهره برده ام . همچنین از زحمات تمام استادان ارجمند گروه زبان و ادبیات فارسی که در طی این شش سال (دوره ی کارشناسی و کارشناسی ارشد) افتخار شاگردی این بزرگواران را داشتم و از همه ی این عزیزان درس زندگی آموختم از محضرایشان نهایت سپاس و امتنان را دارم .

چکیده :

رساله‌ی حاضر شامل یک پیشگفتار و یازده گفتار است که در هر گفتار موارد مختلف در کتاب الابنیه عن حقایق الادویه مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است که عبارتند از:

در قسمت پیشگفتار به « تاریخچه دستورنویسی » پرداخته شده است ، در گفتار اول، « مختصر توضیحی در مورد واحدهای دستوری داده شده است ، در گفتار دوم ، به بررسی انواع « جمله » از جهت ساختار و معنا پرداخته شده است . ، در گفتار سوم ، « مبحث « فعل » به طور مفصل از جهات گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است.

در گفتار چهارم، « اسم » از نظر معنا و ساختمان و نقش نحوی بررسی شده و در گفتار پنجم و ششم، مباحث « صفت » و « ضمیر » به طور کامل مورد بررسی قرار گرفته است ، در گفتار هفتم، « قید » از جهت ساختمان ، مقوله دستوری ، معنا و وابستگی بررسی شده است . در گفتار هشتم، به بررسی « شبه جمله » یا « صوت » پرداخته شده است؛ هر چند که موارد شبه جمله در کتاب الابنیه بسیار کم بود . در گفتار نهم و دهم، « حروف اضافه یا نقش نماها » و : « حروف ربط یا پیوند واژه ها » از نظر معنا و ساختمان مورد بررسی قرار گرفته است و در گفتار یازدهم نیز « پیشوندها ، پسوندها و میانوندها » کتاب الابنیه عن حقایق الادویه به طور کامل بررسی و طبقه بندی شده است .

واژگان کلیدی : زبان، دستور، الابنیه عن حقایق الادویه

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۴.....	پیشگفتار.....
۹.....	گفتار اول : واحدهای دستوری زبان.....
۱۰.....	۱- جمله.....
۱۰.....	۲- بند.....
۱۰.....	۳- گروه.....
۱۱.....	۴- واژه.....
۱۱.....	۵- تکواژ/ واژک.....
۱۱.....	۶- واج.....
۱۳.....	گفتار دوم : جمله.....
۱۴.....	الف : جمله از جهت ساختار.....
۱۴.....	۱- جمله ساده.....
۱۴.....	الف - جملات یک جزئی.....
۱۴.....	ب - جملات دو جزئی.....
۱۴.....	ج - جملات سه جزئی.....
۱۵.....	د - جملات چهار جزئی.....
۱۶.....	۲- جمله مرکب.....
۱۶.....	الف - بند پایه.....
۱۶.....	ب - بند پیرو.....
۱۶.....	۱- جملات مرکب دو بندی.....
۱۷.....	۲- جملات مرکب سه بندی.....
۱۷.....	۳- جملات مرکب چهار بندی.....
۱۷.....	۴- جملات مرکب پنج بندی.....

۱۸	۵- جملات مرکب شش بندی
۱۸	۶- جملات مرکب هفت بندی
۱۹	۷- جملات مرکب هشت بندی
۱۹	۸- جملات مرکب نه بندی
۱۹	۹- جملات مرکب هجده بندی
۲۰	۱۰- جملات مرکب نوزده بندی
۲۰	ب : جمله از جهت معنا
۲۱	۱- جمله خبری
۲۱	۲- جمله پرسشی
۲۱	۳- جمله امری
۲۱	۴- جمله عاطفی
۲۱	۵- جمله شرطی
۲۳	گفتار سوم : فعل
۲۴	وجوه افعال
۲۴	الف - وجه خبری :
۲۴	۱- ماضی مطلق
۲۴	گونه های مختلف ماضی مطلق
۲۵	۲- ماضی استمراری
۲۵	گونه های مختلف ماضی استمراری
۲۵	۳- ماضی نقلی
۲۵	گونه های مختلف ماضی نقلی
۲۶	۴- ماضی نقلی بریده (مرخم)
۲۶	۵- ماضی بعید
۲۶	گونه های مختلف ماضی بعید
۲۷	۶- مضارع اخباری
۲۷	گونه های مختلف مضارع اخباری

۲۷	۷- فعل آینده یا مستقل
۲۸	ب : وجه التزامی
۲۸	۱- ماضی التزامی
۲۸	گونه های مختلف ماضی التزامی
۲۹	۲- ماضی التزامی بریده (مرخم)
۲۹	۳- مضارع التزامی
۳۰	۴- مضارع مجرد یا ساده
۳۰	ج : وجه امری
۳۰	۱- فعل امر
۳۰	۲- فعل نهی یا امرمنفی
۳۰	د: وجه دعایی
۳۱	ه: وجه شرطی
۳۲	افعال معین
۳۵	افعال ربطی و تام
۳۷	حذف فعل و شناسه
۳۷	الف - حذف فعل
۳۸	ب - حذف شناسه
۳۹	افعال لازم و متعدی
۳۹	طریقه متعدی کردن افعال ساده
۳۹	افعال سببی
۴۰	افعال دو وجهی (لازم و متعدی)
۴۱	افعال ناقص / تمییزی
۴۳	متمم فعل و افعال متمم پذیر
۴۳	متمم فعل درالابنیه عن حقایق الادویه
۴۵	فهرست افعال متمم پذیر
۴۷	افعال معلوم و مجهول

۴۷	افعال مجهول به صورت سوم شخص جمع بدون ذکر فاعل
۴۷	افعال مجهول با فعل معین آمدن
۴۸	افعال مجهول با فعل معین شدن
۴۹	افعال تابع پذیر
۴۹	الف - افعال تابع پذیر شخصی
۵۰	ب - افعال تابع پذیر غیر شخصی
۵۱	جایگاه نحوی افعال تابع پذیر
۵۲	رابطه فعال با نهاد
۵۴	جایگاه نحوی فعل
۵۶	ساختمان فعل
۵۶	افعال ساده و فهرست آنها
۶۰	افعال پیشوندی
۶۴	افعال مرکب
۷۱	عبارت فعلی
۷۳	گفتار چهارم : اسم
۷۴	اسم از جهت ساختمان
۷۴	۱- اسم بسیط (ساده)
۷۴	۲- اسم مشتق
۷۴	صورت های مختلف اسم مشتق
۷۴	۳- اسم مرکب
۷۴	صورت های مختلف اسم مرکب
۷۵	اسم از جهت معنا
۷۶	۱- معرفه و نکره
۷۶	الف - معرفه و انواع آن
۷۷	ب - نکره
۷۷	نشانه های نکره

۷۸	۲- مفرد - مثنی - جمع - اسم جمع
۷۹	الف - مفرد
۷۹	ب - مثنی
۷۹	ج - جمع
۷۹	نشانه های جمع اصیل و دخیل
۸۰	جمعهای مکسر
۸۱	د - اسم جمع
۸۲	۳- مصادر
۸۲	مصدر کامل
۸۳	مصدرهای جعلی
۸۳	اسم مصدر
۸۳	انواع اسم مصدر از جهت ساختار
۸۵	۴- اسم تصغیر
۸۵	مصدرهای عربی
۸۶	نقش نحوی اسم
۹۳	گفتار پنجم : صفت
۹۴	صفت از جهت ساختمان
۹۴	۱- صفت های ساده
۹۵	ب - صفت های مشتق
۹۵	گونه های مختلف صفت مشتق
۹۷	۳- صفت های مرکب
۹۷	گونه های مختلف صفت مرکب
۹۸	۴- گروه وصفی
۹۹	۵- صفت مشتق مرکب
۹۹	تعدد صفت
۹۹	۱- تعدد صفت پیشین

۱۰۰	۲- تعدّد صفت پسین
۱۰۱	۳- تعدّد صفات پیشین و پسین با هم
۱۰۱	تعدّد موصوف
۱۰۱	مطابقت موصوف و صفت در شمار
۱۰۲	درجات صفات
۱۰۲	۱- صفت مطلق
۱۰۲	۲- صفت تفضیلی
۱۰۴	۳- صفت عالی
۱۰۵	صفت تفضیلی در معنای عالی
۱۰۶	اقسام صفت از جهت معنا
۱۰۶	صفت های پیشین
۱۰۶	۱- صفت اشاره
۱۰۶	۲- صفت مبهم
۱۰۷	۳- صفت های شمارشی
۱۰۷	۴- صفت تعجّبی
۱۰۸	صفت های پسین
۱۰۸	۱- صفت مطلق
۱۰۸	۲- صفات فاعلی
۱۰۹	۳- صفت مفعولی
۱۱۰	۴- صفت نسبی
۱۱۱	۵- صفت لیاقت
۱۱۲	نقش نحوی صفت
۱۱۵	گفتار ششم : ضمیر
۱۱۶	انواع ضمیر
۱۱۶	ضمیر از جهت ساختمان
۱۱۷	کاربرد و نقش ضمائر

گفتار هفتم : قید	۱۲۸
قید از جهت ساختمان	۱۲۹
۱- ساده	۱۲۹
۲- مشتق	۱۲۹
۳- مرکب	۱۳۰
۴- گروه قیدی و گونه های مختلف آن	۱۳۰
تعدد قید	۱۳۲
اقسام قید از جهت وابستگی	۱۳۳
۱- قید فعل	۱۳۳
۲- قید صفت	۱۳۳
۳- قید مسند	۱۳۴
اقسام قید (از جهت مقوله دستوری)	۱۳۵
قید مختص و گونه های مختلف آن	۱۳۵
قید مشترک	۱۳۵
۱- قیدهای مشترک با صفت	۱۳۶
۲- قیدهای مشترک با فعل	۱۳۷
۳- قیدهای مشترک با حروف	۱۳۸
جایگاه نحوی قید	۱۳۸
اقسام قید از جهت معنا	۱۳۹
۱- قید اختصار	۱۳۹
۲- قید افزایش	۱۳۹
۳- قید تخصیص	۱۳۹
۴- قید تدریج	۱۳۹
۵- قید ترتیب	۱۴۰
۶- قید حالت	۱۴۰
۷- قید پرسش	۱۴۰

۱۴۰	۸- قید کیفیت
۱۴۱	۹- قید مقدار
۱۴۱	۱۰- قید زمان
۱۴۲	۱۱- قید مکان
۱۴۲	۱۲- قید شک و تردید
۱۴۲	۱۳- قید تأکید
۱۴۲	۱۴- قید نفی
۱۴۳	۱۵- قید حصر
۱۴۴	گفتار هشتم : شبه جمله / صوت
۱۴۵	شبه جمله یا صوت
۱۴۶	گفتار نهم : حروف اضافه یا نقش نماها
۱۴۷	حروف اضافه از جهت ساختمان
۱۴۷	الف - حروف اضافه ساده و معانی آنها
۱۵۵	ب - حروف اضافه مرکب و معانی آنها
۱۵۹	گفتار دهم : حروف ربط یا پیوند واژه ها
۱۶۰	حروف ربط از جهت ساختمان
۱۶۰	۱- حروف ربط ساده و معانی آنها
۱۶۶	۲- حروف ربط مرکب و معانی آنها
۱۶۸	گفتار یازدهم : وندها
۱۶۹	الف - پیشوندها
۱۷۰	ب - پسوندها
۱۷۳	ج - میانوندها
۱۷۵	نتیجه
۱۷۶	فهرست منابع

مقدمه

زبان به عنوان مهمترین وسیله پیام رسانی و برقراری ارتباط در جوامع بشری، پدیده اجتماعی خاصی است که همانند دیگر نهادهای اجتماعی، صورت ثابتی ندارد و همواره در حال تحول و دگرگونی است و به ناچار بر اثر این تحول و تغییر جامعه، زبان نیز که عضوی از جامعه است، دچار تغییر و تحول می شود. این تغییراتی که در زبان رخ می دهد تصادفی و اتفاقی نیست بلکه تابع قوانین و قواعد معینی هستند و به همین دلیل با وجود اینکه هر زبانی از صورت اصلی خود بسیار دور شده است، می توان رابطه آن را با اصل زبان های دیگری که از آن منشعب شده اند، تشخیص داد.

در این میان یکی از کارهای ضروری برای هر زبانی تدوین تاریخ آن زبان است، تاریخ زبان یا دستور تاریخی، تغییرات و تحولاتی را که در زبان، در گذر زمان و در طول تاریخ ایجاد شده است را مطالعه می کند و قواعد و قوانین حاکم بر آن تغییرات و تحولات را به دست می دهد.

بدیهی است که مطالعه تاریخ زبان بایستی براسناد و مدارکی باشد که از آن زبان بر جای مانده است، زبانی که آثار نداشته و یا از آن آثار، چیزی بر جای نمانده است بررسی تاریخی آن زبان امکان پذیر نیست. خوشبختانه، زبان فارسی دارای اسناد و مدارکی است که زبانشناسان با توجه به تغییراتی که در آن شکل گرفته است آن را به سه دوره ی تاریخی تقسیم کرده اند: ۱- دوره ی باستان (از ۵۵۰ ق. م سال سقوط دوره ی هخامنشی) ۲- دوره ی میانه (از ۲۵۰ ق. م تا ۶۵۱ م سال سقوط دولت ساسانی) ۳- دوره ی نو (از ۶۵۱ م / ۳۱ هجری تا امروز)

۱- اهداف تحقیق:

برای اینکه تاریخ زبان یا دستورتاریخی این دوره به طور کامل نوشته شود لازم است تمام متون بازمانده از این دوره به طور مفصل از دیدگاه دستورهزمانی یا توصیفی بررسی و تحلیل شود سپس این آثار به ترتیب تاریخی منظم گردد و شباهت ها و تفاوت های ساختاری و صوتی آنها مورد بررسی قرارگیرد در این میان باید بیشتر به متون نشر که زبان هنجار است توجه شود و ویژگی دستوری آنها کشف و تحلیل شود.

۲- پیشینه ی تحقیق:

البته در زمینه دستور تاریخی تحقیقات بسیار ارزنده و کاملی صورت گرفته است که از آن میان می توان به کتاب **تاریخ زبان فارسی** نوشته ی مرحوم دکتر پرویز خانلری اشاره کرد که اثار دوره نو را تا عهد مغول مورد بررسی قرار داده است .

برای این منظور نگارنده توصیف دستوری کتاب **الابنیه عن حقایق الادویه** را به عنوان پایان نامه ی خود اختیار کرده تا شاید بتواند نقش کوچکی در تهیه و تدوین یک دستور جامع و کامل داشته باشد .

۳- روش تحقیق:

روشی که برای توصیف دستوری الابنیه عن حقایق الادویه برگزیده شد ، تلفیقی است از نظریات دستورنویسان و زبانشناسان ، و بیشتر به مکتب ساختارگرایی سوسور توجه شده است چرا که سوسور زبان را یک سیستم و دستگاه می داند و همچنانکه که یک سیستم از واحد و اجزایی تشکیل شده است زبان نیز دارای اجزا واحدهایی است . براین اساس نگارنده در گفتار اول واحدهای دستوری را به طور مختصر مورد بحث قرار داده و در گفتارهای بعدی هر کدام از آنها را به طور مفصل مورد بررسی و تحلیل قرار داده است .

کوشش نگارنده براین بوده که بتواند تحقیقی عاری از نقص و کاستی ارائه دهد ؛ اما بی شک نواقصی در کار هست که امید است استادان ارجمند بر اینجانب ببخشایند .

معرفی مختصر کتاب **الابنیه عن حقایق الادویه**

این کتاب یکی از امّهات آثار فکر و زبان ایرانی و از بهترین نمونه های نثر قدیم است که به وسیله ی داروشناس ایرانی « ابومنصور موقّ هروی » در سده چهارم یا اوایل سده ی پنجم قمری نوشته شده است، به علاوه دارای مزیت دیگری است که نسخه ی آن به خط اسدی توسی شاعر مشهور و ضمناً قدیمی ترین نسخه ی موجود در زبان فارسی است ، از لحاظ اهمّت علمی این کتاب همان بس که گفته شود که بیش از هزار سال پیش تألیف و نهصد و چهل سال پیش تحریر و یکصد و ده سال پیش در اروپا چاپ شده و به زبان آلمانی نیز ترجمه و طبع گردیده است.

در قرن پنجم به داروشناسی که شاخه بسیار مستندی از پزشکی است ارج می گذاردند و هر چند که داروشناسی بر بنیان مجموعه های داروهای گیاهی یونانی بود ایرانیان داروهای بسیاری را بر آنها افزودند ، ابومنصور در کتاب خویش حدود ۵۸۴ دارو اعم از گیاهان دارویی چون (گل گاوزبان) و مواد معدنی چون (آهن و مس) و مواد حیوانی و غذایی چون (پنیر و شراب و ماهی) معرفی و بر حسب تأثیراتشان طبقه بندی و شرح کرده است ، اگر چه دنیا از لحاظ طبّی امروز هزار سال پیشتر رفته اما از نظر گیاه شناسی از ارزش

کتاب کاسته نشده است و بسیاری از نکات طبّی آن طبعاً قابل تحقیق و نتیجه گیری بر اساس علم امروزی است.

در مورد عنوان کتاب ، دکتر احمد مهدوی دامغانی در صفحات چهار و پنج از شمارپیاپی ۲۷ و ۲۸ نشریه ی گزارش میراث با توجه به قرائن زبانی این احتمال را مطرح کرده اند که شاید بخش آغازین نام کتاب «الابنیه عن حقایق الادیه» به جای «الابنیه» — «الابنیه / «الابنیه» بوده است ، علی صفری آق قلعه در نشریه ی میراث مکتوب متذکر عباراتی از متن «الابنیه» صفحه ۲ شده اند که می تواند شاهدهی در تأیید ضبط «الابنیه» باشد عبارت مذکور بدین قرار است. « من خواستم که کتابی بنا کنم و هر چه شناسند اندراو یاد کنم . »

علاوه بر آنچه ایشان یاد کرده اند شواهد دیگری نزدیک به این مضمون در تأیید ضبط «الابنیه» به دست هست از جمله عبارتی از ابوالفضل - محمد بن حسین بیهقی در اثر ارجمندهش « تاریخ بیهقی » (ص ۱۱۲ چاپ فیاض) بدین قرار: « اما فرض من آن است که تاریخ پایه ای بنویسم و بنای بزرگی افراشته گردانم چنانکه ذکر آن تا آخر روزگار باقی ماند ... » .

شاهد بعدی شعر مشهور است از شاهنامه فردوسی (ج ۲ ص ۱۷۲ ، چاپ خالقی ، و ج ۳ ص چاپ مسکو) بدین قرار:

پی افکندم از نظم کاخی بلند که از باد و باران نیابد گزند

این شواهد نشان می دهد که به کارگیری تعبیر « بنا کردن » برای نگارش آثار در آن روزگاران رواج داشته است ، قرینه ی کوچک دیگری نیز از خود الابنیه به دست است و آن تقسیم بندی اجزای اثر به « باب» (درب) به عنوان جزئی از بنا و مدخل آن است . (مثلاً باب علی حرف حاء) .

پیشگفتار

تاریخچه ی دستورنویسی